

רבדיות ומכלוליות באמנות המונוגראפיה: עיון ב„מאופק אל אופק — ג. שופמן, חייו ויצירתו“ לנורית גוברין

רבקה פרידמן

עיצוב מונוגראפי של יריעת חייו של אמן מעמיד את החוקר בהכרח בפני בעיות המייחדות סוג זה של עיון, דהיינו: עקרונות כיווניים, זיקת עולם היצירה לעולם הממשות, ברירתו של החומר התיעודי והערכתו, וביותר — האיזון העדין בין ההיבטים שהתבססו בתהליך הזמן המצטבר לבין ההיבטים המתגבשים והולכים כתוצאה מהחשיפה הרעננה של החומרים היצירתיים והתיעודיים בתהליך הפיך, מנקודת ההווה הנוכחי לאחור. בעיות אלה מתחדרות והופכות לסבוכות ביותר שעה שדנים אנו בניסיון לכינוס מונוגראפי של פעליו ומפעליו של יוצר הפרושים במרחב זמני של כמאה שנה, במרחב גיאוגרפי ודימוגרפי בינייבשתי וביני תרבותי ובמרחב אידיאיתרבותי דינמי ביותר הן מהבחינה הגלובאלית האנושית כללית והן מהבחינה הייחודית-לאומית.

עיון בספרה, **מאופק אל אופקי**, יחשוף כי בהתמודדות עם השפע העצום בחומרים תיעודיים ואמנותיים, נקטה נורית גוברין בעיצוב מונוגראפי מבעד לעדשה כפולת-מבט. מחד, מופעלת הפריסמה הרבדית, כלומר, בחינה סינכרונית של יריעת חייו ויצירתו של שופמן לרבדיה השונים, תוך הגדרה והירה ומיצוי משמעותי של מרכיביה השונים. מאידך, מופעלת כאן הפריסמה לראייה מיכלולית של מפעלו של האמן, כלומר, שילוב דיאכרוני של הרבדים השונים מבעד להארה כוללת של ההקשרים הבין-ריבדיים והבין-מרכיביים. שתי נקודות-הראות מצטלבות כאן תדיר ומופעלות בעת ובעונה אחת, כשהאחת משלימה את רעותה ותוך היסט מתמיד מוז אל האחרת בהתלכדות תימאטית-אידיאית-ביוגרפית. הפעלתה של העדשה כפולת-המבט במחקר שלפנינו מאפשרת פיתוח יסודי של תופעות תשתית ייחודיות בחייו וביצירתו של האמן ובאותה שעה הארה של גלגוליהן השונים, תוצאת מעברים אישיים-אידיאיים-דמוגרפיים חריפים. יתר-על-כן: הפעלתה של הטכניקה הרוי

(*) נורית גוברין, **מאופק אל אופק: ג. שופמן, חייו ויצירתו**. תל-אביב: הוצאת יחידיו ואוניברסיטת תל-אביב, 1982.

ממדידת רבה חשיבותה לבחינת יצירתו של אמן העומדת בסימן הזיקה ההדוקה שבין חומרי המציאות לבין החומרים היצירתיים שלו.

בניתוח מעמיק ודק חושפת המחברת את תשנית עולמו של שופמן החוזרת ומשתקפת תדירות ביצירתו. הטיפול במוטיבים השונים המאכלסים את יצירת האמן אף הוא מועשר מבעד למנסרה הדרמטית, הרבדית-מיכלולית, בזה אחר זה נפרשות לפנינו חוויות היסוד של הסופר, הנוצקות כמוטיבים מרכזיים ביצירתו על גלגוליהם השונים ובהתלכד עם מערכת חייו הממשית.

מוטיבים שונים, כגון: הבית, הנכר, עולם שנתערער, הפליט נעדר הבית, החיים האידיאליים על פתחה של תהום וכיוצא בזה נפרשים לפנינו בהתחדדותם העזה במישור הזמן המתקדם ובמהותם הפאראדוקסאלית כאחד. הבית המגן הוא אף הבית הפרוץ; העולם שנתערער הוא פן המהות המחזורית של הרס ותקומה; חוויית הפחד, חוויית התשתית בכלל יצירתו של שופמן, אינה מתמתנת אף בתחומי המקלט הא"י; הילדות, המוארת ע"י גוברין כ"מקור ראייה יסודי של העולם", מוצגת לא כ"מיתוס גן-עדני" וכקנה ההשקפה התמימה, אלא כתחום הראייה הבוגרת, הבלתי אשלייתית, ונסיגותיו של הסופר לחזות בחזון העלייה לא"י את השיבה לילדותה של האומה, נידונים הם מראש לכשלוך, משום שהמציאות הא"י מהווה אף היא מרכיב אינטגרלי של החיים האידיאליים שעל פתחה של תהום. מאידך, מתמתנת התפיסה השופמנית האנטי-אידיאלית של הטבע על רקע המציאות הא"י.

אין ספק שחשיבותה ויעילותה של ההארה הדרמטית משתקפת היטב בדיונה של המחברת בהיבטים הלשוניים של יצירת שופמן. אם מבעד להערכה הסינכרונית של הרובד הטרומ-א"י של יצירת שופמן, לרוגמה, משתמע פן המוות מהמערכת הלשונית-האסוציאטיבית המורה על המגעים ההדוקים בן שדה לשדה-קטל, הרי מבעד להערכה הדיאכרונית עומדים אנו על התפתחויות ושינויים במערכת לשונית-אסוציאטיבית זו לקראת משמעויות מתחום התקווה נוכח המציאות הא"י. כך אף עדים אנו להתרבות גוברת והולכת של שימושי לשון מקראיים בלשון האמנות השופמנית הא"י (ובמקביל אף עולם הדמויות, המאכלס את יצירתו הא"י, מתעשר בויקתו לדמויות המקרא), ענין שהיה בחזקת טאבו ברבדים הקודמים של יצירתו.

החומרים התיעודיים מעובדים ונשורים גם הם בהתלכדות עם עקרון הזיקה שבין חומרי המציאות הממשית לבין חומרי המציאות הבדיונית – יסוד-מוסד בגישתה של גוברין להבנת כלל יכולו הספרותי של שופמן. אם כי אין ספק כי יצירת שופמן נגלית במחקרה בסבר פניה האהוד, הרי אין המחברת מהססת לנתח באיזמל חד ביותר גילויים שונים ממסכת חייו של הסופר, כולל הניסיון לחשוף את שורשה של הסתירה המורכבת והמתמיהה ביותר – הירתעותו של הסופר העברי לעלות לא"י ודביקותו בכפר האוסטרי המבודד ובנופיו העויינים. הכללתם של הפכים הקטנים, תחומן של החולשות האנושיות, ושיבוצם בכלל ההיבטים מעניקים חיות רבה למחקר כולו ולמערכות היחסים שבין הסופר לבין חברתו.

למרות ה"דגש", הזיקה בין החווייה לבדייה" ביצירת שופמן, מתריעה נורית גוברין מפני תפישה פשטנית יתר על המידה של עקרון זה: „זהו הברל בין ספרות ללא

ספרות" ושעה שחומרי המציאות מתגלמים ליצירה אמנותית בכוח „המלה, הצורה, המיבנה וכוח היוצר של האמן“, הופכים הם בהכרח לישות בעלת קיום עצמאי, אמנותי (365). ואכן, בדיון ביצירה הבודדת, המוארת אמנם כהתלבשות אמנותית של חוויית חיים ממשית, נוקטת המחברת אף את דרך ההארה היצירתית-ביקורתית המתמקדת בישות האמנותית בלבד. בניתוח מרתק חושפת גוברין את העקרונות המיבניים של כמה מיצירות המפתח של שופמן, עומדת על האיוון העדין שבין חלקיהן וחושפת את הקווים הייחודיים שבכלל יצירתו, דהיינו: משמעויותיהן של מערכות הארמזים, הליכוד המיבני והמוטיבי שביצירות, תחבולות ההסוואה של הסופר, דרכי העיצוב האיפיוניים והלשוניים, מעקב אחר דרכו של שופמן בבניית הפואנטה היצירתית וכיוצא בזה. דרכי העיצוב היצירתי השופמני מובאים לגיבוש היקשי לגבי כלל יצירתו באמצעות הדיון בסיפורים: „קול הדמים“, „אדם בארץ“ ו„עינים ונהרות“ – הנגרסים על-ידי המחברת כיצירותיו החשובות ביותר וכמהווים מימושים שונים של גרעין תימאטי אחיד. בניתוח יצירות אלה מכניסנו נורית גוברין לפני ולפנים של סדנת הסופר ומאירה את הדינמיות המוטיבית המבריחה אותן ואת אחדות הפואטיקה הסיפורית השופמנית המשתקפת בהן.

תקצר היריעה מלהכיל את שפע ההתייחסויות וההיקשים של מאופק אל אופק, אך אין ספק כי לפנינו מחקר בעל חשיבות ראשונית להבנת יצירתו של שופמן ולהבנת האקלים הספרותי שבקרבו פעל ויצר. זכה שופמן ויריעת חייו ויצירתו נארגה בידיה האמונות של נורית גוברין למסכת מחקרית מאלפת ביותר.